

конф. «Типол. методы в ситаксисе разносистем. яз.» (14–16 апр. 1981 г.). – Л. : Наука, 1981. — С. 7–23.

2. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / [пер. с фр. И. М. Богуславского и др.] / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.

3. Храковский В. С. Диатеза и референтность: (К вопросу о соотношении активных, пассивных, рефлексивных и реципрокных конструкций) / В. С. Храковский // Залоговые конструкции в разноструктурных языках / [редкол. : В. С. Храковский (отв. ред.) и др.]. – Л. : Наука, 1981. – С. 5–38.

4. Ogawa Y. The Stage / Individual Distinction and (In)Alienable Possession / Y. Ogawa // Language. – 2001. – Vol. 77. – № 1. – P. 1–25.

5. Shibatani M. Some Basic Issues in the Grammar of Causation / M. Shibatani // The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation / [M. Shibatani (ed.)]. — Amsterdam : John Benjamins, 2002. — P. 1–22.

*Ігнатенко Дарина
Вінниця*

СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ІНТЕНСИВНУ МОВЛЕННЄВУ ДІЯЛЬНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

1. У пропонованому дослідженні розглядаються особливості семантичної організації фразеологічних одиниць (ФО), що позначають інтенсивність мовленнєвої діяльності в германських і слов'янських мовах.

1.1. Метою роботи є встановлення фразеосемантичних підгруп (ФСПП) за допомогою формул тлумачення (ФТ) [1] та опис основних метафоричних моделей, за допомогою яких виражається значення інтенсивної мовленнєвої діяльності у ФО англійської, німецької, російської і української мов.

1.2. *Material* дослідження склали 279 од. (англ. – 58; нім. – 88; рос. – 59; укр. – 74), отримані методом суцільної вибірки із одно-та двомовних фразеологічних словників зіставлених мов.

2. Для забезпечення повноцінного існування й розвитку будь-якого суспільства необхідним є обмін інформацією, комунікація. У процесі спілкування мовцями використовуються і емоційно забарвлені одиниці – фразеологізми. Аналізовані ФО мають антропоцентричний характер [2: 355], вони характеризують мовленнєву поведінку суб'єкта, який видає надзвичайно гучні і сильні звуки, які можуть бути спрямовані

або неспрямовані на певний об'єкт, пор.: англ. *scream the place down* «to scream very loudly» «дуже голосно пронизливо кричати, лементувати», букв. «лементувати так, що й духу не залишається»; нім. *sich den Hals ausschreien* «sehr laut schreien» «дуже голосно кричати», букв. «накричатися, викричати все горло»; рос. *разделявать под орех* «сильно ругать, распекать, разносить; беспощадно критиковать за что-либо» «сильно сварити, нещадно критикувати за що-н.»; укр. *давати дрозда* «дуже лаяти, сварити кого-небудь». Мовлення і сила його звучання пов'язані з емоціями людини, її прагматичними установками в процесі комунікації.

На основі диференційних сем у межах цієї групи було виокремлено 4 ФСПП з такими ФТ:

1) «*X (істота) дуже сильно (багато) критикує / ганьбить / лає та ін. Y (істоту / неістоту, предмет)*»;

2) «*X (істота) дуже сильно (багато) хвалить Y (істоту / неістоту, предмет)*»;

3) «*X (істота / неістота, предмет) дуже сильно (голосно, гучно) видає різні звуки*»;

4) «*X (істота) безперервно або дуже багато говорить*».

3.1. ФО з ФТ «*X (істота) дуже сильно (багато) критикує / ганьбить / лає та ін. Y (істоту / неістоту, предмет)*» (англ. – 28, нім. – 46, рос. – 29, укр. – 29) характеризують високий ступінь мовленнєвого впливу суб'єкта на об'єкт з метою критики, вираження свого невдоволення та ін.

3.1.1. Найпродуктивнішою в усіх зіставлених мовах виявилася метафорична модель (ММ) «*сильно сварити (лаяти), критикувати – бити, вступати в бій, завдавати фізичного / психічного впливу, завдавати пошкоджень, знищувати (фізично)*» (англ. – 17, нім. – 30, рос. – 21, укр. – 17), у якій мовленнєва дія уподібнюється до фізичного впливу на об'єкт, а слово виступає інструментом цього впливу, тому до цієї групи увійшла досить велика кількість саме фразео-семантичних варіантів багатозначних фразеологізмів, одним із значень яких було «жорстоко бити, карати когось». В аналізованих ФО фіксується не доброзичлива, а нищівна, злісна критика, тому у свідомості мовців виникають асоціації з досить жорстоким фізичним впливом, військовими діями, про що у таких ФО сигналізують часто вживані дієслова деструкції, пор.: англ. *pick/pull sb/sth to pieces* «to criticize someone or something very severely, often in a way that is not fair» «дуже суворо критикувати когось, часто несправедливо», букв. «розкльовувати, розривати когось/щось на частини»; нім. *jmdn., etw. unter Beschuß nehmen* «jmdn., etw. [in der Öffentlichkeit] scharf kritisieren» «когось, щось [публічно] сильно критикувати», букв. «брати когось / щось під обстріл»; рос. *брать / взять под обстрел* «подвергать резкой критике»

‘різко критикувати’; укр. *взяти під обстріл* ‘різко критикувати, викривати, висміювати кого-, що-небудь’.

3.1.2. Різноманітні природні явища, з яких людина почала пізнавати світ (вітер, гроза, грім, вогонь та ін.) також часто можуть порівнюватися із різними діями, зокрема мовленнєвими, які виконує людина. У досліджуваному матеріалі було виділено ММ «*сильна, нищівна лайка – природні явища, які бурхливо виявляються*». Так, в англійській мові нищівна критика, повне спростування аргументів співрозмовника асоціюється із полум’ям, напр. *shoot someone or something down in flames* ‘forcefully destroy an argument or proposal’ ‘несамовито спростовувати / руйнувати доказ або план (пропозицію)’, букв. ‘кинути когось/щось у вогонь (полум’я)’; у німецькій, російській та українській спричинена гнівом сильна лайка асоціюється із громом та блискавками (подібно до давньорельського бога Зевса), пор.: нім. *ein Donnerwetter loslassen* ‘laut und scharf tadeln (od. schimpfen)’ ‘голосно та сильно когось сварити (лаяти)’, букв. ‘напустити на когось погоду із громом (дати когось прочухана)’; рос. *метать громы и молнии* ‘распекать кого-либо; говорит гневно, раздраженно, упрекая, обличая кого-либо или угрожая кому-либо’ ‘розпикати кого-н.; говорити гнівно, роздратовано, дорікаючи, викриваючи кого-н. або дорікаючи кому-н.’; укр. *вергати громи* ‘гніваючись на кого-небудь, лаяти, бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування’.

3.1.3. У тісному зв’язку із ФО психо-емоційного впливу знаходиться невелика група фразеологізмів, які передають значення постійного впливу на суб’єкт з метою передусім морального його знищення через постійний вербальний контакт. У таких ФО використовується дієслово фізіологічної дії *їсти* або *виїдати*, яке означає ‘з’їдати вміст або внутрішню частину чого-небудь’ [3], пор.: англ. *eat sb alive* ‘to criticize someone very angrily’ ‘дуже гнівно критикувати когось’, букв. ‘їсти когось живцем’; укр. *їсти живцем* ‘прискіпуватись до когось постійними наріканнями, лайкою допикати когось’, *виїдати очі* ‘лаючи, жорстоко, в’їдливо дорікати кому-небудь за щось’.

3.1.4. Майже кожна з аналізованих ФСПП характеризується наявністю порівнянь з твариною. Людина, яка енергійно, із запалом свариться або сперечається із кимось, намагаючись довести свою правоту (часто досить агресивно), у слов’янських мовах може асоціюватися із розлитою твариною, наприклад, собакою, пор.: рос. *с пеной у рта* (доказувать, спорить, утверждать, защищать) ‘изо всех сил, рьяно, настойчиво; подразумевает возбужденное состояние’ ‘щосили, завзято, настійливо; передбачається збуджений стан’; укр. *з піною біля рота / на губах* (зневажл.) ‘гаряче, з великим запалом’. Натомість у ФО німецької

мови встановлюється схожість голосного крику, на який переходять люди, коли сваряться, з птахом – очеретянкою дроздовидною, яка має дуже неприємний «скрипучий» голос, особливо, коли вона відчуває небезпеку, цей голос нагадує безперервну лайку, напр., *schimpfen wie ein Rohrspatz* (heftig, aufgebracht schimpfen) ‘сильно, сердито сварити’, букв. ‘сварити когось як очеретянка дроздовидна’.

3.1.5. Емпіричний матеріал показав, що для позначення людини, яка сильно свариться на кого-н. або лається із ким-н. за основу порівняння може братися соціальний статус людини або її професія. Тому було виокремлено ММ «людина, яка сильно лається – людина певної професії». Такі ФО оформлюються за компаративною моделлю, а людьми, які сильно лаються (не тільки голосно і енергійно, а й використовуючи лайливі, грубі слова) виступають представники простих професій, що потребували використання фізичної, а не розумової сили. У трьох (окрім української) з порівнюваних мов такою професією є візник, у російській ще й швець (сапожник), пор.: англ. *swear like a carter*, букв. ‘лаятися як ломовий візник’; нім. *fluchen wie ein [Bier]kutscher* (heftig, mit groben Worten fluchen) ‘сильно, із грубими словами лаятися’, букв. ‘лаятися як кучер (візниця) / пивовоз’; рос. *ругаться как сапожник / извозчик* ‘очень сильно ругаться’ ‘дуже сильно лаятися’.

3.2. Група ФО з ФТ «X (істота) дуже сильно (багато) хвалить Y (істоту / неістоту, предмет)» значно поступається у кількісному відношенні попередній (англ. – 3, нім. – 9, рос. – 3, укр. – 4), що підтверджує думку про те, що позитивні явища сприймаються як усталені, належні, тому рідше переосмислюються у ФО і представлені значно меншою кількістю метафоричних моделей.

3.2.1. У більшості випадків у фразеологізмах сильна похвала отримує просторовий вимір і співвідноситься із небесами, пор.: англ. *praise smb./smth. to the skies* (praise someone or something very much) ‘хвалити кого-, що-небудь дуже сильно’, букв. ‘хвалити когось/щось до неба’; нім. *jmdn., etw. in den Himmel heben* (jmdn., etw. übermäßig loben) ‘кого-, щось дуже, надмірно хвалити’, букв. ‘хвалити когось до небес’; рос. *возносить до небес* ‘непомерно расхваливать, восхвалять’ ‘надмірно розхвалювати, вихвалити’; укр. *підносити до небес* ‘надмірно вихвалити кого-небудь’. Таке порівняння є універсальним, оскільки має спільне джерело – Біблію.

3.2.2. Похвала також може співвідноситись з релігійними співами і обрядами під час богослужіння, причому у ФО можуть вживатися назви пісень не тільки на честь християнського Бога, а і язичницького, зокрема давньогрецького бога Діоніса (очевидно у фразеологізмах уже втрапився зв’язок конкретно із цим богом, а дифірамб вживається як синонім слова

гімн, що має значення «урочиста хвалебна пісня або музичний твір на честь кого-, чого-небудь» [3]), пор.: англ. *sing somebody's praises* «to praise someone very much» «хвалити когось дуже сильно», букв. «співати комусь дифірамби / хвалебні пісні»; нім. *eine Lobeshymne auf jmdn. / etw. singen* «jmdn. / etw. vor anderen sehr loben [um der betreffenden Person, Sache besondere Beachtung zu verschaffen]» «когось перед іншими дуже сильно вихвалити», букв. «комусь / чомусь співати дифірамби»; рос. *петь дифирамбы / осанну* (застар., ірон.) «чрезмерно, восторженно восхваляют кого-, что-либо» [Федоров, С. 467] «надмірно, захоплено вихвалити кого-, що-н.», *воскурить фимиам* «восторженно восхваляют» «захоплено вихвалити»; укр. *співати гімн / алілуя* (ірон.) / *дифірамби* «захвалювати когось, вихвалити щось», *кадити фіміам* «дуже вихвалити кого-небудь, лестити комусь».

3.2.3. У німецькій мові було виявлено і ФО, які відзначаються культурно-національною специфікою. Так, сильна похвала може пов'язуватись із гральними картами, а саме з бубновим королем, який є найвищою за рангом картою, напр. *jmdn., etw. über den Schellenkönig loben* «jmdn., etw. übermäßig, in übertriebener Weise loben» «занадто, перебільшено хвалити кого-, що-н.», букв. «хвалити кого-, що-н. більше, ніж бубнового короля».

3.3. ФО з ФТ «X (істота / неістота, предмет) дуже сильно (голосно, гучно) видає різні звуки» (англ. – 12, нім. – 19, рос. – 19, укр. – 29). Ці фразеологізми описують переважно занадто голосні крики людини, часто пов'язані з його емоційним станом.

3.3.1. Як і кожна напружена фізична дія людини, сильний крик може призводити до фізичної дисфункції організму, тому було виділено ММ «дуже голосний / сильний крик – фізична дисфункція організму». Як правило, у таких ФО соматизми поєднуються із дієсловами деструкції або ж вираженню інтенсивності крику сприяють словотвірні засоби, зокрема префікси, пор.: нім. *sich den Hals ausschreien* «sehr laut schreien» «дуже голосно кричати», букв. «викричати горло»; рос. *драть горло* «очень громко говорить, петь, кричатъ и т. п.» «дуже голосно говорити, співати, кричати»; укр. *рвати горло* «дуже кричати, галасувати».

Сила витворюваного звуку може призводити до дисфункції не тільки живих організмів, а й до руйнування предметів навколишнього середовища, найчастіше – частин будівель (даху, стін), пор.: англ. *raise the roof* «to make a loud noise by shouting, clapping or singing» «створювати великий шум криками, аплодисментами або співом», букв. «піднімати (зривати) дах»; нім. *brüllen, dass die Wände wackeln* «sehr heftig» «дуже сильно (ревіти, кричати)», букв. «ревіти так, що стіни хитаються»; укр. *аж*

стіни (вікна, двері) дрижать «дуже гучно, занадто голосно (що-небудь діється, відбувається)».

3.3.2. Із фізичними зусиллями, яких докладає людина для продукування голосного звуку пов'язується і ММ «*дуже голосно кричати – максимально напружуватися / напружувати органи, які беруть участь в утворенні звуків*», яка виявляється в усіх зіставлених мовах, окрім англійської. Формуванню значення всеохопності зусиллями сприяє використання у ФО означального займенника нім. *voll*, рос. *весь*, укр. *весь* із соматизмами (*горло, рот, глотка* та ін.), пор.: нім. *aus voller Kehle* «*ganz laut, lauthals*» «дуже голосно, на все горло», букв. «на все горло»; рос. *во всё горло / во всю глотку* «очень громко (кричат, орать и т. п.)» «дуже голосно (кричати, горлати)»; укр. *на весь рот галасувати, гукати* «дуже голосно», *на весь голос* «дуже голосно, з усієї сили кричати, співати».

3.3.3. У слов'янських мовах сила звуку асоціативно сприймається через його просторовий вимір. Це може бути досить чітко окреслена територія або емність (базар, вулиця, хата, бочка), або ж простір, який не має меж (світ), напр.: рос. *на весь базар, во всю ивановскую* «очень громко (кричат)» «дуже голосно (кричати)»; укр. *як з порожньої бочки* «дуже гучно, голосно говорити, гудіти», *на весь світ (кричати, верещати)* «несамовито (кричати)».

3.3.4. Порівняння голосних криків людини зі звуками тварин трапляється в англійській, німецькій та українській мовах. Для германських мов характерні образи бика та заколеної свині, а для української – бугая, пор.: англ. *squeal like a stuck pig*, букв. «верещати, кричати як заколена свиня», тобто дуже сильно кричати; нім. *brüllen wie ein Stier* «(meist von Männern gesagt) lauthals schreien» «(переважно про чоловіків) голосно, на все горло кричати», букв. «ревіти як бик»; укр. *гудіти, як бугай у болоті* «дуже голосно, сильно».

3.4. ФО з ФТ «*X (істота) безперервно або дуже багато говорить*» (англ. – 15, нім. – 14, рос. – 8, укр. – 12) характеризують мовлення суб'єкта з погляду його темпу і змісту.

3.4.1. Як і в попередніх підгрупах, безупинне говоріння може призводити деструкції як адресанта, так і адресата, тому було виділено ММ «*безперервно говорити / запитувати у кого-н. про що-н. – фізична дисфункція організму*». Зазвичай у таких ФО йдеться про беззмістовні, пусті і набридливі балачки, пор.: англ. *bend sb's ear* «*to talk to someone for a long time, usually about something boring*» «говорити із кимось дуже довго, часто про щось нецікаве, нудне», букв. «погнути (покрутити) чийсь вуха»; нім. *jmdm. ein Loch in den Bauch fragen* «*jmdm. pausenlos Fragen stellen*» «безупинно запитувати у когось про щось», букв. «напитати дірку в животі»; рос. *захлѣбываться словами* «швидко и прерывисто говорить,

глотая слова, слоги» ‘швидко, уривчасто говорити, ковтаючи слова, склади’; укр. *мозолити язика* ‘говорити багато зайвого, несуттєвого; базікати’.

3.5.4.2. Універсальним виявилось порівняння людини, яка багато і гарно, але беззмістовно говорить із сорокою (через її неприємний скрекіт), а у слов’янських мовах таким птахом виступає ще і соловей (очевидно за основу формування фразеологічного образу береться тільки звуковий аспект, тобто краса співу солов’я, однак пташиний спів змісту не має), пор.: англ. *chatter like a magpie* ‘talk rapidly and excitedly, esp. about nothing very important’, букв. ‘стрекотіти як сорока’; нім. *schwätzen wie eine Elster*, букв. ‘торохтіти, цокотіти як сорока’, тобто дуже швидко, безупинно говорити; рос. *трещать / болтать как сорока* ‘болтать, шумно говорить, тараторить’ ‘базікати, швидко говорити, торохтіти’, *заливается соловьем* ‘говорить красноречиво, с увлечением’ ‘говорити пишномовно, із захопленням’; укр. *скрекотати як сорока* ‘швидко, безупинно говорити’, *співати соловейком* (ірон.) ‘з надмірним запалом, довго і пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь’.

3.4.3. Для германських мов характерне порівняння процесу швидкого говоріння із бурхливим проявом природних явищ – штормом, водоспадом, пор.: англ. *talk up a storm* ‘to talk with a lot of energy’ ‘розмовляти дуже енергійно, розбалакатися’, букв. ‘розговоритися як буря, шторм’; нім. *reden wie ein Wasserfall* ‘sehr viel, ununterbrochen reden’ ‘дуже багато, безперервно говорити’, букв. ‘говорити, як водоспад’.

Таким чином, найпродуктивнішою в усіх зіставлених мовах є ММ, за якою мовленнєва дія уподібнюється до жорстокого фізичного впливу на об’єкт, а слово виступає інструментом цього впливу. Експліцитним засобом вираження значення інтенсивності у таких ФО є дієслова деструкції. У більшості ФО похвала характеризується через її просторовий вимір або співвідноситься з релігійними співами і обрядами під час богослужіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика : синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. *Падучева Е. В.* Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 608 с.
3. *Словник української мови* : в 11 тт. [Електронний ресурс]. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наукова думка, 1970—1980. — Режим доступу : <http://sum.in.ua>